

УДК 336.14

Бурлуцький С. В.

ДОМОГОСПОДАРСТВО В МЕЖАХ СИСТЕМНОЇ ПАРАДИГМИ

Доведена можливість використання системної методології для аналізу домогосподарств перехідної економіки. Визначена первісна системна функція домогосподарства, яка обумовлена необхідністю збереження результату дії. Ціль домогосподарства, базуючись на внутрішніх потребах системи, обумовлена системами більш високого рівня.

Ключові слова: економічна система, системна парадигма, домогосподарство, первісна функція, системний дуалізм, методологічний індивідуалізм, системний зв'язок.

Доказана возможность использования системной методологии для анализа домохозяйств переходной экономики. Определена первичная системная функция домохозяйства, обусловленная необходимостью сохранения результата действия. Цель домохозяйства, базирующаяся на внутренних потребностях системы, обусловлена системами более высокого уровня.

Ключевые слова: экономическая система, системная парадигма, домохозяйство, первичная функция, системный дуализм, методологический индивидуализм, системная связь.

The possibility of use of system methodology for the analysis of households of transitive economy is proved. The primary system function of a household caused by necessity of preservation of result of action is defined. The purpose of a household which is based on internal requirements of system, is caused by systems of higher level.

Key words: economic system, the system paradigm, household, primary function, system dualism, methodological individualism, system communication.

Постановка проблеми. Домогосподарство як багатогранне явище будь-якої соціально-економічної системи є одним з найважливіших об'єктів аналізу цілої низки суспільних наук. Слід зазначити, що не зважаючи на велику кількість теоретичних та емпіричних досліджень цієї проблематики ще не сформувалася цілісна концепція поведінки домогосподарства в умовах перехідної економіки.

Ключовими питаннями аналізу домогосподарств були і залишаються проблеми визначення його соціально-економічної сутності, цілей та функцій, формування структури та вплив на мікро та макро рівень економічної системи. Вектори розв'язання цих питань знаходили своє обґрунтування як у роботах в межах методологічного індивідуалізму, так і у неортодоксальних шкіл та течій.

Аналіз літератури. Проблематика формування та подальшої трансформації домогосподарств знайшла відображення в роботах Дж. М. Кейнса, М. Вебера, Дж. Гелбрейта, Г. Беккера, А. Олейника, В. Автономова, О. Єрохіної, С. Булганіної та інших. Безпосередньо з особливостями економічної поведінки домогосподарств перехідної економіки України пов'язані теоретичні та емпіричні дослідження вітчизняних фахівців: Е. Лібанової, О. Яременка, Д. Богині, В. Дементьєва, Т. Кир'ян.

Аналіз різноманітних концепцій та напрямків економічної думки є достатнім підґрунтям для визначення економічної сутності домогосподарства, хоча формування універсального визначення домогосподарства як економічної категорії не є можливим на основі на компіляції різних теоретичних інтерпретацій. Стрімкість змін у перехідній економіці обумовлюють пошук кардинально нового підходу до розв'язання визначених проблем.

Підґрунтям великої кількості сучасних досліджень є системний характер розгляду об'єктів і процесів що дозволяє визначити взаємозв'язки та відносини між їх складовими елементами та зовнішньою середою. Системний підхід може у значному ступені змінити характер методології досліджень домогосподарства та його поведінки у динамічних (перехідних) системах.

Метою дослідження є аналіз можливості використання постулатів системної парадигми для аналізу домогосподарств як елемента перехідної соціально-економічної системи.

Виклад основного матеріалу. Базовою категорією системних досліджень є «система». Під системою слід розуміти сукупність об'єктів і процесів, що мають назву компонентів, взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою які фо-

рмують єдину цілісність з властивостями які не притаманні компонентам розглянутим окремо [1, с. 7]. Загальносистемними властивостями є цілісність, ієрархічність та інтегративність. Професор Р. Нурєєв під економічною системою розуміє сукупність пов'язаних економічних елементів які утворюють визначену цілісність, економічну структуру суспільства; єдність відносин з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ [2, с. 130]

Як засвідчує професор В. Василенко в основі соціально-економічної системи знаходиться визначена техніко-економічна структура, в її центрі – форма координації, відношення власності та відтворення, а в якості обрамлення – інституційно-правова та політичні системи [3, с. 17.]

Сутність системної парадигми була у концентрованому вигляді сформульована в роботі Я. Корнаї [4, с. 10–12]. Концептуально її можна представити у ряді положень:

- будь яка соціально-економічна система повинна розглядатися в цілому, а безпосередньо об'єктом аналізу є взаємозв'язки між складовими елементами системи та системою взагалі; отже системне дослідження повинне носити міждисциплінарний характер;
- дослідження взаємозв'язків між елементами системи повинен будуватися на пріоритеті аналізу постійних або системних інститутів які обумовлюють ці взаємозв'язки та їх динаміку;
- індивідуальні характеристики самостійних елементів системи обумовлені якісними параметрами системи в цілому; властивості системи потрібно розглядати в історичному контексті та в порівнянні з іншими системами.

Основний зміст процесів що відбуваються в соціально-економічних системах міститься у перетворенні накопичених ресурсів у результати необхідні для життєдіяльності суспільства. Процес, згідно класичного визначення П. Сорокіна, це будь який тип руху, модифікації, трансформації, чергування – будь яка зміна об'єкта вивчення у протязі визначеного часу, зміна його розташування у просторі або модифікація його кількісних та якісних характеристик [5].

Як засвідчує професор Г. Б. Клейнер, фахівець у дослідженнях системної парадигми, існує шість основних процесів які притаманні кожній соціально-економічній системі [6]:

- метаболізм (обмін з оточуючим середовищем) або трансформація вхідних потоків у вихідні;
- репродукція – відтворення основних умов функціонування системи;
- еволюція – зміна характеристик системи на основі механізмів самоорганізації;

- гармонізація – забезпечення внутрішньої єдності, погодженого функціонування та розвитку внутрішніх підсистем, а також погодження з зовнішньою середою;
- диференціація – забезпечення розмаїття внутрішнього складу та зовнішнього оточення підприємства;

Складові системної парадигми

1. Будь яка соціально-економічна система повинна розглядатися в цілому, а безпосередньо об'єктом аналізу є взаємозв'язки між складовими елементами системи та системою взагалі.

2. Дослідження взаємозв'язків між елементами системи повинен будуватися на пріоритеті аналізу постійних або системних інститутів які обумовлюють ці взаємозв'язки та їх динаміку.

3. Індивідуальні характеристики самостійних елементів системи обумовлені якісними параметрами системи в цілому.

- реплікація – породження подібних систем.

Отже вивчення процесів що відбуваються у системі, процесів що впливають на систему дозволить знайти ті точки впливу які забезпечать досягнення її бажаного стану.

На рис. 1 наведені складові системної парадигми.

Функція системи – об'єктивно обумовлена зовнішньою середою та відображає призначення системи

Ціль системи – бажане значення функції системи; відображає внутрішні потреби системи

- 1) метаболізм (обмін з оточуючим середовищем) або трансформація вхідних потоків у вихідні;
- 2) репродукція – відтворення основних умов функціонування системи;
- 3) еволюція – зміна характеристик системи на основі механізмів самоорганізації;
- 4) гармонізація – забезпечення внутрішньої єдності, погодженого функціонування та розвитку внутрішніх підсистем, а також погодження з зовнішньою середою;
- 5) диференціація – забезпечення розмаїття внутрішнього складу та зовнішнього оточення;
- 6) реплікація – породження подібних систем

Рис. 1. Складові системної парадигми.

Основним системотворчим чинником системи є її функція. Функція системи встановлюється зовні та показує яку роль система виконує в системі більш високого рівня. Ціллю системи є бажаний стан її виходів (значення функцій системи). Ціль системи може бути визначена зовнішньою середою (системою вищого рівня), або сформована самою системою як відображення внутрішніх потреб. Слід зазначити що функція системи відображає призначення системи та об'єктивно обумовлена зовнішньою середою, а ціль відображає внутрішні потреби системи.

Формально результат дії системи або показники виконання її функції повинні відповідати уставці або цілі системи. Досягнення такого результату майже неможливе, що пояснюється нестабільністю зовнішніх та внутрішніх умов функціонування. Таким чином може виникнути ситуація коли ціль та функція не тільки не співпадають, але й суперечать один одному. Якщо система не виконує свою функцію то вплив зовнішньої середою може бути руйнівним для неї, але

невиконання цілі може не нести загрози руйнування.

Наприклад, одна з функцій домогосподарства, які виділяє сучасна наука, – постачання трудових ресурсів на ринок. Відмова від цієї функції може за певних умов привести до руйнування домогосподарства, адже саме реалізація цього чинника виробництва дозволяє домогосподарству отримувати доходи для свого існування. Але водночас недостатній рівень доходу від реалізації трудових ресурсів на рику праці може привести до неможливості отримання достатньої кількості споживчих благ та неможливості максимізації корисності віх їх споживання. Отже ціль – максимізація корисності не буде виконуватися, але система-домогосподарство продовжить існувати.

Компоненти системи існують в залежності один від одного та поєднуються між собою та з зовнішньою середою сукупністю зв'язків. Казуальна схема взаємодії систем різного рівня проілюстрована рис. 2.

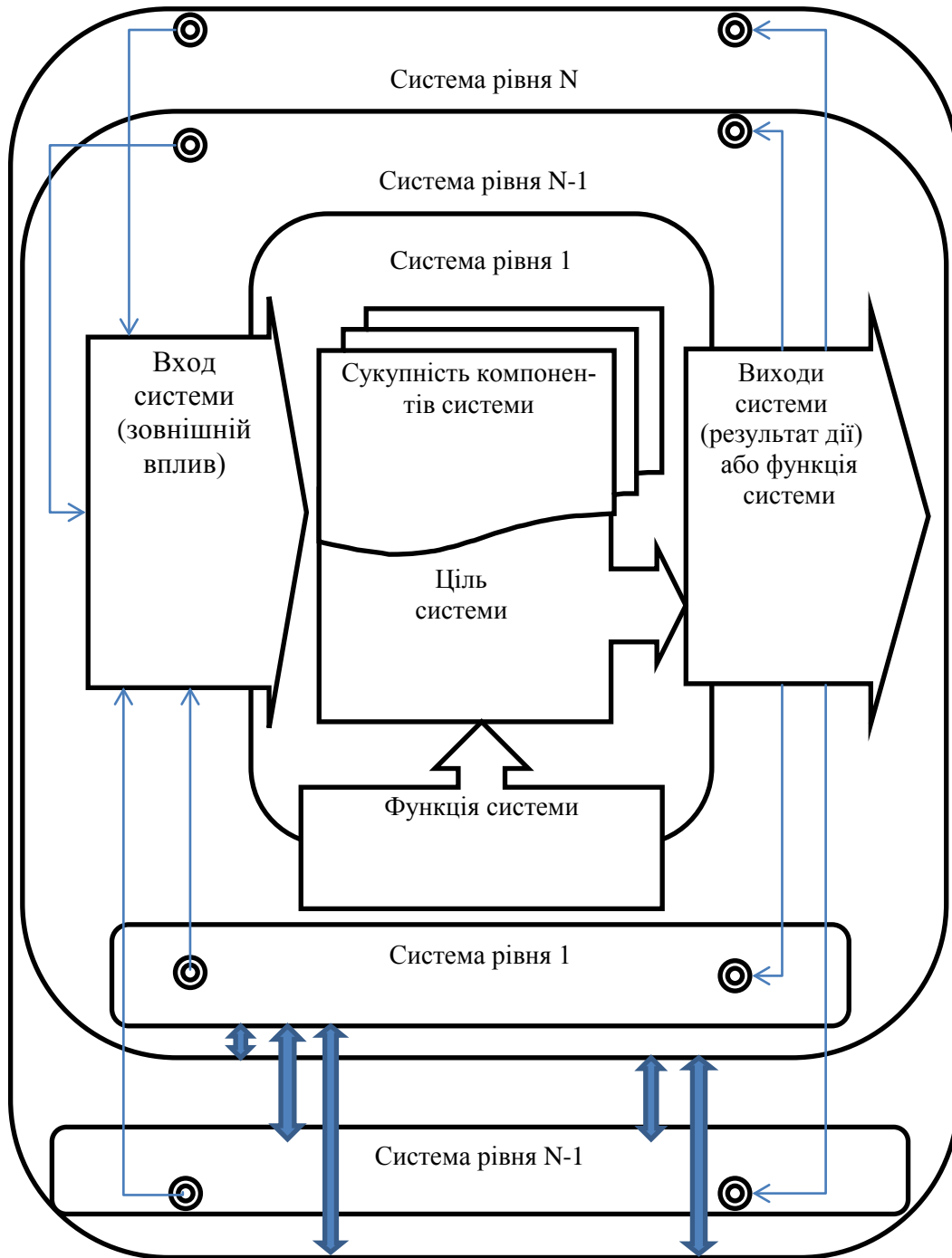

Рис. 2. Казуальна схема взаємодії систем різного рівня.

Послідовник посткейнсианської методології І. В. Розмаїнський розглядаючи системний характер економіки виходить з існування «складної економічної системи» або «складного суспільства». З точки зору дослідника «складність» передбачає використання у виробництві активів довгострокового використання та наявність високого ступеню спеціалізації, розподілу праці та як наслідок тісний взаємозв'язок між усіма суб'єктами [7].

Якщо перша характеристика має специфіку характерну для посткейнсианської методології та пов'язана з розтягнутістю господарчої діяльності у часі, то друга характеристика має зага-

льносистемне значення і може відповідати будь-якій методології.

Між компонентами сучасної економічної системи існує три основних форми зв'язків, визначені Я. Корнаї (форми координації) [8]:

- 1) бюрократичні зв'язки мають регламентований, вертикальний характер, здійснюються між багатьма рівнями, базуються на примусі, підпорядкованості та санкціях за їх порушення, не завжди опосередковуються грошами;
- 2) ринкові зв'язки мають горизонтальний характер, здійснюються між юридично рівноправними суб'єктами, одним із головних мотивів поведінки яких є прагнення до отримання

прибутку, базуються на угодах між суб'єктами та звичайно опосередковуються за допомогою грошей;

- 3) етичні зв'язки мають горизонтальний характер здійснюються між рівноправними суб'єктами та базуються або на очікуванні взаємної допомоги або однобічному альтруїзмі; такі зв'язки можуть бути як опосередковані грошами так і не мати такої характеристики; етичний зв'язок може бути довгостроковим якщо закріплений традиціями, звичаями, а принципи що знаходяться у її основі піднесені до рангу.

Якщо домогосподарство – це система першого рівня, то у процесі свого функціонування воно може взаємодіяти з іншими домогосподарствами або системами такого ж першого рівня. Між такими системами можуть існувати ринкові та етичні зв'язки. Ринкові зв'язки можуть пов'язувати системи вищого рівня (N-1). Це можуть бути, наприклад зв'язки, між фірмами, галузями, іншими господарчими об'єднаннями.

Але повністю погодитися з формами координації, запропонованими Я. Корнаї, не можливо. Ринкові зв'язки можуть мати не тільки горизонтальний характер. Так фірма як система більш високого рівня може включати до свого складу домогосподарства як власників капіталу, праці та інших ресурсів. А отже будуть формуватися зв'язки вертикального характеру. Держава як система ще більш високого рівня може здійснювати закупівлі у фірм, проводити запозичення у домогосподарств що теж є прикладом вертикальних ринкових зв'язків.

Ціллю системи є досягнення визначеного результату. Елементи системи при взаємодії повинні прагнути зберегти цей результат, а отже системні зв'язки мають не випадковий характер, а постійно відтворюються. Кількість елементів для виконання визначеного результату повинна бути такою щоб при скороченні їх кількості на один елемент або впливали кількісні зміни (скорочення цільового результату дії системи), або якісні зміни (зникнення взагалі цільового результату).

Як вказує у своєму дослідженні М. А. Гайдес, мінімальною системою може вважатися таке угруповання з «к» елементів, яке при видаленні з його складу хоча б одного будь-якого елемента, втрачає якості, присутні в цій групі елементів та відсутні у окремого з «к» елементів. Логічно, що межею членування домогосподарства є домогосподарство, що складається з однієї особи. Але відокремлена людина сама по собі не є домогосподарством. Існування необхідності відтворювання результату дії системи призводить до висновку, що первісною функці-

єю домогосподарства є саме відтворення його функціонування, а отже склад елементів такого мінімального домогосподарства системи повинен забезпечувати реалізацію цієї функції. Якщо система це сукупність взаємодіючих елементів то для відтворення функціонування людини (хоча б на фізичному рівні), як елемента системи, потрібні взаємодіючі матеріальні елементи такі як їжа, одяг, житло та ін.

В дослідженнях, присвячених формуванню економічних систем, переважають дві основні точки зору. Згідно з першою, основним елементом системи є індивід та його потреби (методологія індивідуалізму), а функціонування систем вищого рівня базується на рішеннях прийнятих індивідом. За другою, – це домогосподарства або сім'я, або взагалі великі об'єднання людей (методологія холізму), а отже функціонування індивіду обумовлюється системами вищого рівня.

Слід зазначити що сучасний «мейнстрим» поєднує у собі усі концепції та течії базисом яких є оптимізація економічної поведінки та аналіз рівноважних станів. А будь-які залежності мікро- або макrorівня визначаються як похідні від функції суб'єктів-оптимізаторів. Ця перша, найбільш поширена, точка зору відображає зміст принципу методологічного індивідуалізму: усі явища пояснюються як результат цілеспрямованої діяльності індивідуумів.

Як засвідчував Рольф Швері, групи ніколи нічого не роблять – в реальних ситуаціях діють тільки окремі особи [9]. В межах цієї течії професор О. А. Єрохіна вважає що об'єднання ресурсів та суб'єкта що розпоряджується ними у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживанню можливе не тільки для домогосподарства, але й для окремого індивіда [2].

Також домогосподарство може бути розкладене на окремі складові, а отже не є межею членування. Дійсно в межах системної парадигми аналіз будь яка система вищого рівня може бути побудований на підґрунті аналізу систем найнижчого рівня. А от же аналіз індивіда та його поведінки є базисом аналізу економічної системи взагалі.

З позицій мейн стриму, домогосподарство є економічним суб'єктом, що складається з однієї або більше осіб та є власником ресурсів, постає ними економіку та використовує отримані за ресурси гроші для придбання товарів та послуг що задовольняють матеріальні потреби людини [10].

Разом з переважаючою методологією «мейнстриму» існує неортодоксальні школи та течії які заперечують примат методологічного індивідуалізму та оптимізації. У цих альтернативних

теоріях індивід орієнтується на пріоритети кооперації, співпраці, переважають не егоїстичні, а соціальні корені поведінки.

Повертаючись до системного аналізу, слід згадати, що функція системи об'єктивно обумовлена зовнішньою середою або системою вищого рівня. Також система вищого рівня має характеристики не притаманні системам нижчого рівня. Таким чином поведінка індивіда обумовлена сукупністю зовнішніх умов які сформува-лися на рівні домогосподарства або сім'ї, громади та держави взагалі.

Висновки. Дослідження сутності та складових елементів системної парадигми призводить до очікуваного висновку про можливість та доцільність використання системної методології для аналізу домогосподарств перехідної економіки.

Первісною функцією домогосподарства як системи є відтворення його функціонування, що обумовлене необхідністю збереження результату дії. Ціль, маючи коріння у внутрішніх потребах домогосподарства, обумовлюється зовнішньою середою або системами вищого рівня.

Системний дуалізм «мейнстриму» та неортодоксальних концепцій потребує у подальшому більш повного та комплексного аналізу функціонування домогосподарства, як складової і базису економіки та соціуму, та систем більш високого рівня. Саме такий напрямок досліджень дозволить побудувати концепцію домогосподарства перехідного періоду в межах системної парадигми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ерохина Е. А. Развитие национальной экономики: системно-самоорганизационный подход / Е. А. Ерохина. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1999. – 160 с.
2. Нуреев Р. М. Сравнение экономических систем во времени: формационные подходы к анализу / Р. М. Нуреев // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2010. – Том. 8, № 1. – С. 130–141
3. Василенко В. Н. Архитектурные формы регионального экономического пространства / В. Н. Василенко // Экономика и управление. – 2010 – № 2 – С. 17–26.
4. Корнаи Я. Системная парадигма / Я. Корнаи // Вопросы экономики. – 2002. – № 4 – С. 4.–22.
5. Сорокин П. Социальная и культурная динамика / П. Сорокин. – СПб. : РХГИ, 2000. – 342 с.
6. Клейнер Г. Б. Системная парадигма в экономических исследованиях: новый подход [Электронный ресурс] / Г. Б. Клейнер. – Режим доступа : <http://www.kleiner.ru/SystemParadigm.htm>.
7. Розмаинский И. Денежная экономика как основной «предметный мир» посткейнсиан / И. Розмаинский // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2007. – Том 5, № 3. – С. 58–68.
8. Корнаи Я. Бюрократия и рынок / Я. Корнаи // Вопросы экономики. – 1989. – № 12. – С. 69–74.
9. Швери Р. Теория рационального выбора: универсальное средство или экономический империализм? / Р. Швери // Вопросы экономики. – 1997. – № 7. – С. 35–51.
10. Макконнелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю ; [пер. с англ.]. – К. : Хагар-Демос, 1993. – 785 с.